

**КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕРОРИЗМУ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРОГНОЗ**

**CLASSIFICATION OF TERRORISM:
HISTORICAL AND POLITICAL ANALYSIS AND FORECAST**

Сабадах А.Б.,

*аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Статтю присвячено питанням класифікації тероризму та прогнозу його розвитку в майбутньому. Аналізуються чотири хвилі тероризму: анархічна, антиколоніальна, «нова ліва» та релігійна. Здійснюється уточнення назв хвиль на основі сутнісних змістових характеристик. Розглянуто сучасні тенденції диверсифікації терористичної діяльності. На цій підставі робиться висновок про появу нової антиглобалізаційної хвилі із широким ідеологічним спектром діючих акторів.

Ключові слова: тероризм, екстремізм, ідеологія, хвилі тероризму, ісламський фундаменталізм.

Статья посвящена вопросам классификации терроризма и прогноза его развития в будущем. Анализируются четыре волны терроризма: анархическая, антиколониальная, «новая левая» и религиозная. Осуществляется уточнение названий волн на основе существенных содержательных характеристик. Рассмотрены современные тенденции диверсификации террористической деятельности. На этом основании делается вывод о появлении новой антиглобализационной волны с широким идеологическим спектром действующих актеров.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, идеология, волны терроризма, исламский фундаментализм.

The article is devoted to the classification of terrorism and the forecast of its development in the future. Four waves of terrorism are analyzed: anarchistic, anticolonial, "new left" and religious. The refinement of the names of waves on the basis of essential content characteristics is carried out. Modern trends in the diversification of terrorist activity are considered. On this basis, a conclusion is made about the emergence of a new anti-globalization wave with a broad ideological spectrum of acting actors.

Key words: terrorism, extremism, ideology, waves of terrorism, Islamic fundamentalism.

Постановка проблеми. Питання трансформації головних мотиваційних аспектів у здійсненні терористичних актів, ідеологічного підґрунтя й світоглядно-аксіологічних орієнтирів організацій, груп та окремих осіб, які сповідують екстремістські погляди, давно посідають чільне місце в дослідженнях учених-терологів. Сутнісні характеристики тероризму залишаються майже незмінними, проте змістові елементи, тактика й стратегія терористів, їх кінцеві та проміжні цілі, інструменти здійснення суспільно небезпечної діяльності, засоби комунікації тощо зазнають суттєвих змін.

Як відомо, тероризм досліджується багатьма галузями знань, такими як психологія, соціологія, економіка, кримінологія, політологія, міжнародні відносини тощо. Проте вивчення цього феномена має зазвичай фрагментарний характер. Учені зосереджують увагу на тих чи інших регіональних особливостях прояву тероризму, його модифікаціях залежно від історичного періоду й композиції міжнародних відносин, ідеологічних пріоритетів злочинних угруповань тощо. Незважаючи на надзвичайний інтерес до тероризму після 11 вересня 2001 р., ще дуже мало досліджень, які б системно вивчали еволюцію цього явища [1, с. 44].

Аналізувати необхідно не тільки сам тероризм як складний і суперечливий феномен, а й його істо-

ричний контекст, що дасть змогу з'ясувати різні періоди міжнародного тероризму, а також зробити припущення щодо його майбутнього. Сьогодні конче необхідно з'ясувати теоретичне підґрунтя класифікації тероризму на основі різних візрів політичного насильства та ідеологічних догм упродовж історії людства, визначити загальні глобальні тенденції і зразки поколінь, що наближують нас до пошуку найбільш ефективних шляхів боротьби із цим злом. Аналіз концептуальних документів у сфері забезпечення міжнародної, регіональної та національної безпеки провідних країн світу переконливо свідчить про те, що боротьба з міжнародним тероризмом сьогодні належить до найважливіших пріоритетів світової спільноти й держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еволюцію терористичної діяльності, специфіку її сутнісно-змістових характеристик в історичній ретроспективі розглянуто в працях Ю. Антоняна, М. Гуцало, Р. Йенсена, Г. Мартіна, М. Сейджмена, Б. Хоффмана та інших учених. Деякі автори сфокусували увагу на можливостях розвитку тероризму (С. Ван Слайк, Е. Воллс, Р. Вуд, І. Єременко, Є. Кожушко, А. Кронін). Набувають популярності дослідження взаємозв'язків тероризму й міграційних процесів (М. Паркес, Х. Робертс, Д. Тенесс, М. Фанк, А. Шмідт).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний масив наукової літератури, присвяченої характеристиці діяльності терористичних груп у соціальних мережах, екстремістської ідеології, змін у стратегії й тактиці терористів тощо, класифікація тероризму в історичній ретроспективі та прогноз на майбутнє не знайшли гідне відображення в академічному дискурсі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основна мета статті полягає у викладенні авторської концепції класифікації тероризму на основі вивчення вітчизняного й зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує чимало праць, присвячених вивченню історичних витоків та еволюції тероризму. Зокрема, визнання експертів отримала фундаментальна монографія Д. Чаліанда та А. Бліна «Історія тероризму від античності до Аль-Каїди» [2]. Цікаву періодизацію тероризму пропонує відомий польський дослідник Л. Чайновський [3]. Продуктивні ідеї стосовно впливу глобалізації на форми й методи підготовки та здійснення терористичних актів висувують А. Кронін [4], Й. Фокс [5], Б. Ганор [6] та багато інших науковців. Однак найбільше визнання отримала концепція американського політичного теоретика Д. Рапопорта щодо чотирьох хвиль тероризму. Його невеличке есе «Чотири хвилі повстанського терору та 11 вересня», надруковане в першій половині 2002 р. [7], спочатку не привернуло увагу наукової спільноти, хоча в ньому були класифіковані різні види тероризму починаючи з кінця XIX ст. до сьогодення. Проте вже наступна праця – «Чотири хвилі сучасного тероризму» як розділ монографії «Атакуючий тероризм: елементи Великої стратегії» (2004 р.) – викликала дискусію та невдовзі стала вважатися класичною [8].

З другої половини XIX ст. систематизовано чотири хвилі тероризму, що ґрунтуються на ідеологічних пріоритетах, історичних процесах, а також світоглядно-аксіологічних засадах поколінь (загальною тривалістю близько 40 років): анархізм, антиколоніалізм, соціалізм та релігійний фундаменталізм [9, с. 30]. Таким чином, ця теорія хвильової моделі розглядається як найбільш повний та унікальний аналіз історичної еволюції сучасного тероризму [10, с. 3]. У класифікації американського вченого хвиля тероризму – це цикл, що характеризується фазами розширення й скорочення. Сьогодні його важливою особливістю є міжнародний характер: така діяльність відбувається в декількох країнах, керована загальними історичними умовами й мотивами, що формують особливості груп учасників і їх взаємини.

На переконання Д. Рапопорта, «анархічна хвиля» стала першим глобальним, справді міжнародним досвідом в історії. Наступною є «анти-

колоніальна хвиля», що почалася в 1920-х рр. і тривала близько 40 років. Її змінила «нова ліва хвиля», яка суттєво зменшилася наприкінці XX ст., залишивши лише декілька груп, які все ще діють сьогодні в Непалі, Іспанії, Сполученому Королівстві, Перу й Колумбії. У 1979 р. виникла «релігійна хвиля», і якщо шаблон її попередників зберігає актуальність, то вона може зникнути до 2025 р. внаслідок появи нової хвилі.

Загалом класифікація хвиль тероризму виглядає досить переконливою, ми беремо її за основу. Водночас вона має певні недоліки, зумовлені схематизмом і необґрунтованою редукацією, що нагадує знамениту концепцію зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона. Однак неможливо не зазначити прагнення вченого з'ясувати об'єктивні фактори, що сприяли поширенню тероризму. Ми згодні з тим, що серед них можна виділити покращення комунікацій і розвиток транспортної системи. Це значно зменшило час на отримання інформації та її переміщення завдяки телеграфу, щоденним газетам, трансконтинентальним транспортним мережам. Проте науковець не бере до уваги нерівномірний економічний і політичний розвиток держав, внутрішньополітичні негаразди, пригноблення національних (етнічних) меншин, наслідки індустріалізації й колонізації, зміни балансу сил у міжнародній системі, появу нових спеціальних служб та розширення спектра їхніх завдань, складні процеси державотворення, успіхи в освіті. Перелік об'єктивних факторів, що сприяли радикалізації ситуації, принаймні в європейських країнах і США, можна продовжувати.

Професор Д. Рапопорт вивчає взаємодію між п'ятьма ключовими факторами в кожній хвилі: терористичними організаціями, спільнотами діаспори, державами, симпатиками-іноземцями та наднаціональними організаціями. Це також неповний перелік вагомих чинників, що впливають на характер, масштаби й спрямованість терористичних актів. На нашу думку, при цьому не враховано специфіку міжнародних відносин, зокрема міждержавних, пануючу в суспільстві ідеологію, роль і значення медіа, у тому числі соціальних мереж, тощо.

Важко погодитися також із назвою першої хвилі – анархічною. Зокрема, у Російській імперії продовженням тероризму народовольців став революційний тероризм початку XX ст., який проводився партією соціалістів-революціонерів. Вона входила до складу II Інтернаціоналу, ґрунтувалася загалом на засадах більшості соціал-демократичних партій європейських країн. Принциповою відмінністю була тактика: вважалося, що тільки за допомогою низки гучних терористичних актів можна повалити самодержавство та підняти народ на революцію. Саме ці завдання були покладені на Бойову організацію партії, що була утворена в 1901 р. Свої терористичні групи мали РСДРП

(більшовики) та деякі інші партії. Це ж спостерігалось в багатьох європейських країнах, де утворювалися терористичні групи крайньої лівої та радикально націоналістичної спрямованості. Відтак назва першої хвилі тероризму (анархічна) виглядає не зовсім коректною. Значна терористична активність спостерігалася в соціалістичних, комуністичних, націоналістичних організаціях. На нашу думку, першу хвилю більш коректно назвати революційною й антидержавною, де анархічний напрям був одним із важливих складників [3, с. 168].

Ще більше питань виникає навколо назви другої хвилі – антиколоніальної. З великим припущенням діяльність Ірландської Республіканської Армії, Організації українських націоналістів, ультраправі організації Веймарської республіки тощо можна віднести чисто до антиколоніального руху. У тероризмі міжвоєнного періоду особливого значення набула діяльність крайніх правих і фашистських організацій, а також тероризм націоналістичних та націоналістично-сепаратистських груп. Крім цього, 1930-ті рр. ознаменувалися домінуванням державного терору, насамперед у нацистській Німеччині та в сталінському СРСР.

Ще більш складна ситуація спостерігалася після Другої світової війни. У цьому періоді в процесі деколонізації експерти виділяють три основні етапи. Перший припав на другу половину 1940-х – першу половину 1950-х рр., другий – на кінець 1950-х – 1960-і рр., а третій – на середину 1970-х рр. [11, с. 9]. Вони дуже розрізнялися за динамікою протікання національно-визвольної боротьби. Якщо перший етап супроводжувався значними війнами (Франції у В'єтнамі в 1946–1954 рр., Нідерландів в Індонезії в 1947–1949 рр.), то на другому етапі національно-визвольна боротьба мала кумулятивний характер: надання незалежності одній колонії давало іншим стимул посилювати тиск на метрополію. А загалом із середини 1950-х рр. до середини 1960-х рр. незалежність отримали 34 країни.

Змінювалася також оцінка причин деколонізації. Якщо спочатку все пояснювалося політичною волею пригноблених народів, то потім стали враховувати об'єктивні фактори. Це була філіація різноманітних чинників і тенденцій, таких як занепад метрополій, антиколоніальна політика США й СРСР, логіка розвитку світового капіталізму тощо [12]. Відтак можна констатувати, що тероризм цієї хвилі мав досить різнобічний характер, у якому присутні як національно-визвольні, так і сепаратистські рухи, а також представники крайніх лівого й правого політичних спектрів. При цьому в 1960-х – 1970-х рр. помітні тенденції інтернаціоналізації терористичної діяльності.

Третя хвиля, якій Д. Рапопорт дав назву «нова ліва», також не була однорідною. На його думку, це

спричинено В'єтнамською війною (1964–1975 рр.). Упродовж 1960-х рр. терористичні угруповання зосереджувалися на використанні ідей марксизму для руйнування існуючої капіталістичної системи. Ефективність дій проти американських військ відродила радикальні надії на те, що західну систему може бути змінено. Третя хвиля терористичних груп почала розвиватися на всьому Заході, причетність до неї мали американська Weather Underground, італійські «Червоні бригади», «Фракція Червоної армії» Західної Німеччини, французька «Дієва дивізія», японська «Червона армія», іспанська «ГРАПО», латиноамериканські «Сендеро Луміносо», Організація визволення Палестини та деякі інші [13, с. 21].

Ми вважаємо, що взагалі не береться до уваги, що остання чверть ХХ ст. позначена бурхливим розвитком ультраправого тероризму, зокрема: до 75 праворадикальних (у тому числі фашистських) груп у Федеративній Республіці Німеччина в 1990-х рр., відомий «Ку-клукс-клан» у США, південноамериканські «Ескадрони смерті», на совісті яких – десятки тисяч жертв [14, с. 441]. Найбільше терористичних нападів було зафіксовано у Франції на початку 1960-х рр. (близько 150). У 1970-х рр. активність виявляли італійські ультраправі (близько 30 випадків). Наприкінці 1970-х рр. на Апеннінах діяли 38 тільки неофашистських угруповань. Зрештою, на початку 1990-х рр. вибухнула Німеччина (понад 70 терористичних актів) [15, с. 78].

Як бачимо, називати третю хвилю тероризму «ною лівою» не зовсім коректно, оскільки була зафіксована досить висока активність національно-сепаратистських рухів, крайніх правих політичних сил тощо. Це хвиля інтернаціоналізації крайніх правих і лівих сил, національно-сепаратистського руху.

Четверта хвиля (релігійна), за передбаченнями Д. Рапопорта, може тривати довше, ніж три попередні. Вона, на думку вченого, зумовлена трьома важливими подіями в ісламському світі, що сталися 1979 р.: Іранською революцією, початком нового ісламського століття та вторгненням СРСР в Афганістан. Релігійні заклики виявилися більш сильними й привабливими, ніж марксистський етос третьої хвилі. Саме релігія, а не демократія, соціалізм чи комунізм, зараз використовується для виправдання організації принципів для держави.

Однак не тільки Боко харам, Аль-Каїда, Ісламська Держава та інші представники ісламського фундаменталізму привертають увагу. Єврейські терористи використовували цілеспрямоване насильство в Ізраїлі, у тому числі численні напади на мусульман і вбивство Прем'єр-міністра Ізраїлю Іцхака Рабина в 1995 р. Дуже небезпечним з огляду на можливу ескалацію насильства може бути прийнятий у ніч на 19 липня 2018 р. Кнесетом Ізраїлю в другому й третьому читанні Основний

закон про національний характер держави Ізраїль. Це перший випадок в історії держави, коли законодавчо було закріплено статус Ізраїлю як «національної держави іудейського народу».

Інші помітні групи четвертої хвилі включають Армію опори Господа, що насильницьким шляхом насаджує християнський культ в Африці (у тому числі знищення цілих сіл і викрадення дітей), японську релігійну секту Аум Сінрікьо, від газової атаки якої в токійському метро в 1995 р. постраждали тисячі людей [16, с. 6].

Відчутних змін зазнала тактика терористів. Почав використовуватися широкий спектр засобів: вибухи, розстріли, використання самогубців тощо. Тигри визволення Таміл-Іламу (Шрі-Ланка) використовували самогубців за 15 років 171 раз. Змінилися суто кількісні показники. Якщо в 1968 р. не було жодної релігійної терористичної організації, то в 1980 р. їх налічувалося 2 із загальних 64, а в 1995 р. – 25 із 58 [17]. Провідну роль у сучасному релігійному тероризмі відіграють ісламські фундаменталісти. Упродовж 1990-х рр. Аль-Каїда здійснила напади на військові й цивільні установи США в Лівані, Саудівській Аравії та Ємені, у 1998 р. – на посольства Америки в Кенії й Танзанії. Релігійні та духовні рухи затьмарили панівні раніше ліві революційні й націоналістичні ідеології, тепер вони є рушійною силою сучасного тероризму.

Сьогодні в значно більших масштабах використовуються можливості діаспори в західних країнах. Відповідно до доповіді «Pew Research Center» (січень 2011 р.), у Європі проживало понад 44 млн мусульман, що становить близько 6% загальної чисельності населення континенту. Понад 4,7 млн мусульман проживали у Франції, де вони становили 7,5% загальної кількості населення. У Німеччині 4,1 млн мусульман склали 5% населення, такий же відсоток у Великій Британії (2,9 млн мусульман) [18, с. 23]. В Амстердамі мусульмани склали близько 24% загального населення, у Брюсселі та Марселі – 17% і 20% відповідно. Криза, пов'язана з мігрантами, різко посилила частку мусульманського населення, принаймні в провідних країнах Європи. Уже на кінець 2016 р. у Франції проживали 5,72 млн мусульман (8,8% загальної кількості населення), у Німеччині – 4,95 млн (6,1%), у Великій Британії – 4,13 млн (6,3%), в Італії – 2,87 млн (4,8%), у Нідерландах – 1,21 млн (7,1%), в Іспанії – 1,18 млн (2,6%) [19].

Однак сучасні світові тенденції переконують у наближенні нової хвилі тероризму, яка буде мати антиглобалізаційний характер найбільш широкого спектра. На ситуації можуть негативно позначитися зростаюча нерівність серед окремих сегментів суспільства та між державами, зубожіння, повстання, слабкі держави, демократичний транзит, швидка модернізація [20, с. 4].

У новій хвилі тероризму на провідну роль, крім ісламських фундаменталістів, можуть претендувати також крайня права популістська ідеологія та групи, які сповідують жорсткі націоналістичні погляди. Прагнучи протистояти негативним аспектам глобалізації, майбутні терористичні групи будуть боротися проти встановленого ліберального світового порядку. Цьому прямо й опосередковано сприяють прагнення населення Великої Британії до виходу з Європейського Союзу (після референдуму 23 червня 2016 р.), ізоляціоністська й непослідовна політика США, яку проводить президент Д. Трамп, розбіжності всередині країн Європейського Союзу, швидке зростання економіки Китаю та його геополітичної ваги, агресивна й деструктивна політика Кремля, а також інші чинники.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Можна передбачати, що майбутня антиглобалістська хвиля буде інтегральним складником багатьох попередніх хвиль та матиме найбільший масштаб. Загроза буде виходити від усіх цих груп, які відрізняються за своїми ідеологіями, проте поділяють загальні націоналістичні бажання, прагнуть до більшої автономії від урядових інститутів. Водночас будуть існувати групи, спрямовані на посилення існуючих держав або створення нових, більш досконалих суспільств.

Терористичні групи п'ятої хвилі будуть використовувати негативні наслідки глобалізації для подальшої поляризації суспільства та примусу урядів до повернення до традиційних методів управління. Уряди, які підтримують поточну глобальну інтеграцію, будуть стикатися зі зростаючим опором груп і неструктурованим суспільством. Дуже висока ймовірність того, що будуть організовані акції щодо обмеження імміграції та прагнення більшої автономії від транснаціонального управління з боку найбільших міжнародних організацій світу. Саме на з'ясуванні сучасних тенденцій у тероризмі ми будемо фокусувати увагу в подальших дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Simon J. Technology and Lone Operator Terrorism: Prospects for a fifth wave of global terrorism. *Terrorism, Identity and Legacy: The Four Waves Theory and Political Violence* / ed. J. Rosenfeld. New York: Routledge, 2011. P. 44–65.
2. The history of terrorism from antiquity to Al Qaeda / G. Chaliand and A. Blin (eds.). London: University of California Press, 2007. 474 p.

3. Chojnowski L. The origins and waves of terrorism. *Scientific Journal WSFiP*. 2017. № 4. P. 167–178.
4. Cronin A. Behind the Curve: Globalization and International Terrorism. *International Security*. 2002–2003. Vol. 27. № 3. P. 30–58.
5. Fox J. The Future of Religion and Domestic Conflict. *Religion, International Relations and Development Cooperation* / ed. B. Klein Goldewijk. Wageningen: Wageningen Academic Publishers, 2007. P. 129–152.
6. Ganor B. Trends in Modern International Terrorism. *To Protect and To Serve: Policing in an Age of Terrorism* / D. Weisburd, I. Hakimi, L. Mock, S. Perry (eds.). New York: Springer, 2009. P. 11–42.
7. Rapoport D. The Four Waves of Rebel Terror and September 11. *Anthropoetics*. 2002. Vol. 8. № 1. P. 1–16.
8. Rapoport D. The Four Waves of Modern Terrorism. *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy* / A. Kurth Cronin and J. Ludes (eds.). Washington, DC: Georgetown University Press, 2004. P. 46–73.
9. Gupta D. Waves of International Terrorism: An Explanation of the Process by which Ideas Flood the World. *Terrorism, Identity and Legitimacy* / ed. E. Rosenfeld. New York: Routledge, 2011. P. 30–44.
10. Walls E. Waves of modern terrorism: examining the past and predicting the future. Washington: Georgetown University, 2017. 114 p.
11. Фурсов К. Деколонизация афро-азиатского мира: предпосылки, этапы, модели. *ВОСТОК (ORIENS)*. 2015. № 2. С. 5–19.
12. Tarling N. Imperialism in Southeast Asia: “A Fleeting, Passing Phase”. London; New York: Routledge, 2001. 336 p.
13. Shughart II W. An Analytical History of Terrorism, 1945–2000. *Public Choice*. 2006. Vol. 128. № 1/2. P. 7–39.
14. Мандрагеля В. Причини та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз. К.: Інститут металофізики ім. Г.В. Курдюмова НАН України, 2003. 570 с.
15. Ravndal J. Right-Wing Terrorism and Violence in Western Europe: A Comparative Analysis. Oslo: University of Oslo, 2017. 188 p.
16. Duyvesteyn I. The Role of History and Continuity in Terrorism Research. *Mapping Terrorism Research: State of the Art, Gaps and Future Direction* / ed. M. Ranstorp. New York: Routledge, 2007. P. 51–75.
17. Hoffman B., Hoffman D. The RAND-St. Andrews Chronology of International Terrorist Incidents, 1995. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1998. URL: <http://www.rand.org/pubs/reprints/RP666.html>.
18. Relevy S. Perspectives of Otherness: Muslims in Europe between Assimilation and Polarization. Jerusalem: European Forum at the Hebrew University, 2015. 58 p.
19. Europe’s Growing Muslim Population / Pew Research Center. URL: <http://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>.
20. Lia B. Globalisation and the Future of Terrorism: Patterns and Predictions. New York: Routledge, 2005. 272 p.